

IGAVIKUPÜHAPÄEV AD 2024

Tn 12:1–3 (Ilm 20:11–21:1; Mt 25:31–46)

1 Ja sel ajal tõuseb Miikael, see suur vürst, kes seisab su rahva laste eest. Siis on kitsas aeg, millist ei ole olnud rahvaste algusest peale kuni selle ajani; aga sel ajal päästetakse su rahvas, kõik, keda leitakse olevat raamatusse kirjutatud.

2 Ja paljud neist, kes magavad mulla põrmus, ärkavad: ühed igaveseks eluks ja teised teotuseks, igaveseks põlastuseks.

3 Siis paistavad mõistlikud nagu taevalaotuse hiilgus, ja need, kes saadavad paljusid õiguse teele, otsekui tähed ikka ja igavesti.

Ja sel ajal seisab Miikael, see suur vürst – seistes su rahva poegade eest, ja saab olema kitsikuse aeg, millist pole olnud, sestpeale kui on olnud olemas rahvas kuni sellesama ajani, ja sel ajal päästetakse ära su rahvas, igaüks, kes leitakse raamatusse üles tähendatuna. Ja ääretu hulk maapõrmus magajaid ärkab – mõned igaveseks eluks ja mõned põlastuseks, igaveseks jälestuseks. Ja mõistlikud säravad otsekui taevalae sära, ja need, kes pööravad paljusid õiguse poole, kui tähed igavesti ja ikka.

Sissejuhatus

Taanieli raamat on kristliku traditsiooni järgi neljas nn Suurtest prohvetitest. Heebrea traditsiooni järgi kuulub Taaniel Kirjutiste (קְתוּבִים) hulka.

Samal ajal, kui kriitiline piibliteadus näeb Taanieli raamatus 2. sajandist eKr pärinevat apokalüptilist kompilatsiooni, millel pole kuigi palju pistmist ei ajaloolise tõe ega prohvet Taanieli isikuga, peab vanem kristlik pärimus seda prohvetlikuks tervikteoseks, mille koostamisaeg on tõenäoliselt ajavahemikus 536–530 eKr¹ ning autoriks ajalooline prohvet Taaniel², kes kõneleb endast raamatu esimeses pooles kolmandas, teises pooles aga esimeses isikus.

See, et tegemist ei ole mitte erinevate, üksteisega vaid lõdvalt seotud jutustuste või nägemuste kogumikuga, vaid läbimõeldult komponeeritud tervikteosega, tuleb selgelt esile Taanieli raamatu kiasmilise struktuuri (A-B-C-C'-B'-A' ning D-E-D') kaudu, mis ühtlasi selgitab, miks raamat on kirjutatud vaheldumisi heebrea ja aramea keeles³:

¹ Taanieli viimane nägemus on dateeritud «Pärsia kuninga Koorese kolmandal aastal» – tegemist on arvestusega alates Babüloonia vallutamisest Kyros II poolt aastal 539 eKr.

² Seda, et Taaniel – hoolimata tõsiasjast, et Taanieli raamatut ei peeta Heebrea traditsioonis prohvetiraamatuks – kuulub prohvetite hulka, kinnitavad näiteks Jeesuse sõnad Mt 24:15: «Kui te siis näete pühakojas seisvat hävituse koletist, millest prohvet Taaniel on rääkinud...»

³ Järgneva skeemi allikaks on A. E. Steinmann, Daniel, Concordia Commentary, Saint Louis 2008, p. 22.

Proloog (1:1–21) – heebrea k.

- A Nebukadnetsari unenägu neljast kuningriigist (2:1–49) – aramea k.
- B Jumalale ustavaks jäänute pääsemine (3:1–30) – aramea k.
- C Kohtumõistmine Nebukadnetsari üle (3:31–4:34) – aramea k.
- C' Kohtumõistmine Belsassari üle (5:1–30) – aramea k.
- B' Taanieli pääsemine (6:1–29) – aramea k.
- A' Taanieli nägemus neljast kuningriigist (7:1–28) – aramea k.
- D Detailsed nägemused tulevaste kuningriikide kohta (8:1–27) – heebrea k.
- E Jeruuslemma taastamine (9:1–27) – heebrea k.
- D' Detailsed nägemused tulevaste kuningriikide kohta (10–12) – heebrea k.

Laias laastus koosneb Taanieli raamat kuuest kronoloogilises järjekorras esitatud Paabeli vangipõlve aega kuuluvast jutustusest (peatükid 1–6) ning neljast nägemusest (peatükid 7–12), millest esimesed kaks on dateeritud Babüloonia kuninga Belsassari esimese ja kolmanda valitsemisaastaga ning kolmas ja neljas Pärsia kuninga Koorese (Daarjavesse? – vt allpool olevat seletust) esimese ja kolmanda aastaga.

Taanieli raamatu keskseks sõnumiks on tunnistus Jumalast, kes on ustav ning kellel on meelevald kaitsta ja hoida neid, kes jäävad Talle ustavaks, kusjuures see kehtib nii üksikisikute kui terve rahva puhul. Jumal on nii päästja kui kohtumõistja – viimane tuleb esile ka prohveti nimes יהוה ייִשׁוּעַ – «Jumal on mu kohtumõistja»⁴.

Taanieli raamatu 9. peatükk algab sissejuhatusega «Daarjavesse, Ahasverose poja, kes oli meedlaste soost ja oli saanud kaldealaste kuningriigi kuningaks, esimesel aastal...» Siin mainitud kuninga isik on salapärane ning tekitanud rohkesti vaidlusi, kuna peale Taanieli raamatu ei ole ühtki teist allikat, mis kinnitaks taolise valitseja olemasolu. Traditsiooniline kristlik pärimus peab tõenäoliseks, et prohvet kasutab seda Kyros II (Koorese) teise nimena kohtades, kus ta soovib rõhutada, et isa poolt pärslane Kyros põlvnes ema poolt meedlastest⁵ ning et tema riik ei ole mitte ainult Pärsia, vaid «meedlaste ja pärslaste» kuningriik (vrd Tn 6:9.13.16).

Niisiis on tõenäoliselt tegemist aastaga 539 eKr: Paabeli suurriik on langenud, ees seisavad mitmed murrangulised ajaloosündmused kuni lõpuaegade saabumiseni. Kesk kõike seda tõstab prohvet oma palge Issanda poole ning anub Temalt kogu oma rahva nimel pattu tunnistades ja seda kahetsedes armu, andeksandmist ja päästmist – «mitte oma õiguse pärast, vaid Sinu suure halastuse pärast» (Tn 9:18).

⁴ Või ka «Jumala kohtumõistja», s.t see, kes mõistab kohut Jumala nimel.

⁵ Herotos mainib, et surmamisest päästetud Kyrose kasvatas üles lehmakarjuse naine, kes «pani talle mingi teise nime kui Kyros» (Historia 1, 113).

Jumal ei vasta sellele palvele (vähemalt esialgu) mitte julgustavate, kirkaste tulevikutootustega, vaid pigem manitsusega: «Seitsekümmend aastanädalat on seatud su rahvale ja su pühale linnale üleastumise lõpetamiseks, patule piiri panemiseks ja süüteo lepitamiseks, igavese õiguse toomiseks, nägemuse ja prohveti kinnitamiseks ja Kõigepühama võidmiseks.» (Tn 9:24)

Keelelisi märkuseid

Tõuseb – יָעַמַד – sõna עָמַד tähendab «seisma», «püsima», «kindlaks jääma», «seisma jääma», «püsti seisma», «sirgelt seisma», «[püsti] tõusma», ka «[kellegi eest] seisma».

Miikael – nimi מִיכָאֵל tähendab «kes on nagu Jumal».

Vürst – הָשָׂר – sõna שָׂר – «vürst», «[sõja]pealik», «valitseja» – tähistab nii sõjaväe- kui ka rahvajuhte ja ülemkihi hulka kuulujaid. Sõna aluseks olev verb שָׂרַח tähendab «juhtima», «valitsema», niisiis võiks tõlkida ka «väejuht».

Kes seisab – הָעֹמֵד – vt esimest keelelist märkust.

Laste eest – עַל־בְּנֵי – sõnasõnalt «poegade eest».

Kitsas – sõna צָרָה tähendab «häda», «mure», «kitsikus».

Rahvaste – sõna גוֹי – «rahvas» – kasutatakse ka Iisraeli puhul, kuid enamasti tähistab see teisi (s.t pagana-) rahvaid.

Päästetakse – יִמְלֹט – sõna מָלַט tähendab siin «põgenema pääsema», «[ära] pääsema», «[ära] päästetud saama».

Olevat...kirjutatud – כָּתוּב – õna כָּתַב tähendab «kirjutama», «kirja panema», «üles tähendama».

Igaveseks – sõna עוֹלָם – «igavene» – tuleneb verbist עָלַם – «peitma», «varjama», «salajas hoidma» ning tähistab mitte ainult igavikku, vaid ka kauget, tundmatut, varjul olevat tulevikku ning iidset minevikku.

Teotuseks – לְתַרְפוּת – sõna תָּרַפָּה – «halvustus», «mõnitus», «põlastus», «teotus», «süüdistus» – tuleneb verbist תָּרַף – «teotama», «mõnitama», ka «välja kutsuma», «süüdistust esitama».

Põlastuseks – לְדָרוֹן – sõna דָּרָאֵן tähendab «tulgastus», «jällestus».

Siis...mõistlikud – וְהַמְשִׁכְלִים – sõna שָׁכַל tähendab siin «taipama», «mõistma», ka «aru pidama», «mõistlikult/targalt toimima».

Paistavad – וְזָהָר – sõna זָהָר tähendab «särama», «paistma».

Taevalaotuse – הִרְקִיעַ – sõna רָקִיעַ tähendab «taevalaotus», «taevavõlv», «taevalagi».

Nagu...hiilgus – כְּזֹהָר – sõna זָהָר – «sära», «paiste» – tuleneb verbist זָהָר – «särama», «paistma».

Ja need, kes saadavad...õiguse teele – וּמַצְדִּיקֵי – sõna צָדַק tähendab siin «õigust looma/ tegema», «õigeks kuulutama», «õigeks mõistma», «õiguse poole pöörama».

Sisuline analüüs

Taanieli raamatu üheteistkümnnes peatükk algab ettekuulutusega Pärsia riigi tõusust ja langusest ning sellele järgnenud Kreeka kuningriigi tõusust ja jagunemisest. Viimase all peetakse silmas Makedoonia Aleksandrit (eluaastad 356–323 eKr) ja tema suurriigi lagunemist ta surmale järgnenud diadohhide sõdades. Peatüki teises pooles käsitletakse põhjalikult Antiohos Epifanese (eluaastad 215–164 eKr) tõusu võimule ning hävitustööd, mida ta tegi Iisraelis: «Tema poolt saadetud sõjaväed tulevad ja teotavad pühamut, kindlat linna; nad kõrvaldavad alalise ohvri ja panevad sinna hävituse koletise.» (Tn 11:31)

Antiohose suurimaks ülekohtuteoks oli see, et ta tõusis Jumala enda vastu ning ahvatles ka paljusid teisi, isegi neid, kes kuulusid Jumala lepingurahva hulka, sedasama tegema: «Ta jätkab tegutsemist ning pöördub nende poole, kes loobuvad pühast lepingust... Ja oma libekeelsusega ta hukutab lepingurikkujaid... Ja mõistlikest langevad mõned... ta läheb ära suures vihas, hukkama ja hävitama paljusid.» (Tn 11:30.32.35.44)

Sellesse olukorda annab Jumal nüüd Taanieli kaudu julgustuse- ja lootusesõnumi, tõdedes ühelt poolt, et tegemist on niisuguse kitsikuseajaga, mille taolist pole kogetud «rahvaste algusest peale», teisalt aga kinnitades, et just keset ennekuulmatuid ahistusi tuleb abi ja pääsemine: «Sel ajal tõuseb Miikael, see suur vürst, kes seisab su rahva eest.» (Tn 12:1) Siinkohal võib mõelda juba Moosese Seaduses antud töotusele, et «Issand tahab mõista õigust oma rahvale ja halastada oma sulaste peale, kui Ta näeb, et nende jõud on kadunud ja pole jäänud orja ega vaba» (5Ms 32:36).

See, kellele töotatakse pääsemist, on Jumala rahvas – konkreetselt «kõik, keda leitakse olevat raamatusse kirjutatud». Küllap siin viidatakse varasematele nägemustele ja nendega seotud ettekuulutustele: «Kui ma seda vaatasin, asetati aujärjed ja Elatanu võttis istet. Tema kuub oli valge nagu lumi ja Ta juuksed nagu puhas vill. Tema

aujärjeks olid tuleleegid, selle rattaiks oli põlev tuli. Tulejõgi voolas ja läks välja Ta juurest. Tuhat korda tuhat teenisid Teda, kümme tuhat korda kümme tuhat seisid Tema ees. Kohus võttis istet ja raamatud avati.» (Tn 7:9j)

Raamatuid, mille alusel kohut mõistetakse, näib olevat mitu – olulisim neist ongi see, millesse on tähendatud üles nende nimed, kes päästetakse, sarnaselt Ilmutusraamatus öeldule: «Ja ma nägin surnuid, suuri ja pisikesi, seisvat trooni ees, ning raamatud avati. Teine raamat avati, see on eluraamat. Ja surnute üle mõisteti kohut sedamööda, kuidas raamatuisse oli kirjutatud, nende tegude järgi. Keda iganes ei leitud olevat eluraamatusse kirjutatud, see visati tulejärve.» (Ilm 20:12.15)

«Paljud neist, kes magavad mulla põrmus, ärkavad.» (Tn 12:2) See ei tähenda, nagu oleks Taanieli ettekuulutuse vastuolus õpetusega üleüldisest ülestõusmisest, kuna sõna רַב־võib lisaks paljudele tähistada ka ääretut hulka, s.t sisuliselt kõiki, loendamatu rahvahulki, kes pärast surnuist ülestõusmist peavad astuma Jumala kohtujärje ette, «ühed igaveseks eluks ja teised teotuseks, igaveseks põlastuseks».

Täpselt nii ütleb ka Jeesus, kui Ta kõneleb kohtumõistmisest, mille Isa on andnud oma Poja kätte: «Tuleb tund, mil kõik, kes on haudades, kuulevad Tema häält ning tulevad välja: need, kes on teinud head, elu ülestõusmiseks, aga need, kes on teinud halba, hukkamõistmise ülestõusmiseks.» (Jh 5:28j) Surnute ülestõusmine ja kohus puudutavad absoluutselt kõiki – ühtesid eluks, teisi surmaks ja hukatuseks. Apostel Paulus ütleb: «Mul on lootus Jumala peale, et tuleb õigete ja ülekohtuste ülestõusmine.» (Ap 24:15), ning võrdleb õigeid ja ülekohtuseid hea ja halva lõhnaga, mis meenutab antiikaja triumfikäigus võitja auks ja võidetute alanduseks suitsutatud viirukit: «Meie oleme ju Kristuse hea lõhn Jumalale nii nende seas, kes päästetakse, kui ka nende seas, kes hukuvad: ühtedele lõhn surmast surma, teistele aga lõhn elust ellu.» (2Kr 2:15j)

Kuna selle ettekuulutuse esmaseks kontekstiks on Antiohhos Epifanese hävitustöö, millega paraku kaasnes paljude iisraellaste taganemine Jumala Seadusest ja esivanemate kommetest, peetakse nende all, kes tõusevad üles igaveseks eluks, silmas eeskätt juute, kes jäid vaatamata rängale tagakiusule ustavaks ning «lasksid end piinata surnuks, võtmata vastu pakutud vabadust, selleks et saada paremat ülestõusmist» (Hb 11:35). Usutaganejate osaks jääb aga teotus ja põlastus, s.t igavne hukatus «eemal Issanda palgest ja Tema vägevuse kirkusest» (2Ts 1:9).

Kahtlemata laieneb see sõnum kõigile inimestele, iseäranis kristlastele, keda on läbi aegade samuti läbi katsutud, «et neid sulatada ja puhastada ja valgeks teha lõpuajaks» (Tn 11:35). Midagi uut siin Päikese all ei ole ja see tähendab, et ülekohtus püüab ikka ja jälle õigust lämmitada, tehes seda eelistatult õigete ülekohtu teele ahvatlemise, aga kui see ei õnnestu, siis nende füüsilise hävitamise kaudu. «Õelad teevad õelust ja ükski õel ei mõista seda; aga mõistlikud mõistavad küll,» ütleb Taanielile ilmunud sõnumitooja

(Tn 12:10), ja see on ühtaegu tõsine ning samal ajal äärmiselt julgustav tõdemus, mis kinnitab, et viimaks laseb Jumal neile, kes Teda armastavad, kõik heaks tulla (Rm 8:28).

Tuleb päev – seesama ülestõusmise ja viimse kohtu päev –, mil mõistlikud «paistavad... nagu taeva laotuse hiilgus, ja need, kes saadavad paljusid õiguse teele, otsekui tähed ikka ja igavesti» (Tn 12:3). Apostel Paulus kasutab samasugust võrdpilti, näidates, et see on midagi, millest peavad juhinduma kõik kristlased, keda Paulus vahel nimetab kutsutud pühadeks (Rm 1:7; 1Kr 1:2): «...et te oleksite laitmatud ja puhtad, veatud Jumala lapsed keset põikpäist ja rikutud sugupõlve, kelle seas te paistate nagu tähed maailmas.» (Fl 2:15)

Siin on oluline, et prohvet Taaniel ei kõnele mitte ainult mõistlike endi õigusest, vaid ka sellest, et nad juhivad teisi õiguse teele – nii, nagu tähed öises taevas aitavad ränduril leida õiget teed. Sarnaselt manitseb apostel Jaakobus: «Mu vennad, kui keegi teist on ära eksinud tõest ning keegi pöörab ta tagasi, siis ta teadku: see, kes patuse pöörab ta eksiteelt, päästab tema hinge surmast ja katab kinni pattude hulga.» (Jk 5:19j) Inimese vastutus Jumala ees ei piirdu tema enesega, vaid tal on nii oht kui võimalus juhtida paljusid teisi ühes endaga kas hukatuse või elu teed.⁶

Taanieli ettekuulutus on õigete ja Jumalale ustavaks jäänute pääsemine seotud «Miikaeli, selle suure vürstiga», kelle kohta juba varem üteldi, et «ei ole ühtegi, kes aitaks mind nende vastu, kui ainult teie kaitseingel Miikael» (Tn 10:21). Samamoodi kõneleb Ilmutusraamat sellest, kuidas Miikael ja tema inglid sõdivad kirikut ja Kristust (kristlaskonda) alla neelata tahtva lohe vastu (Ilm 12). Siiski võime Miikaelis näha ka Kristuse enda eelkuju, kes tõelise ja igavese Vürstina valitseb kõigi ilmamaa kuningate üle.⁷

Kristus on inimkonna ainus aitaja ja lootus, kes toob pääste neile, kes jäävad Talle ustavaks, ja igavese elu neile, kelle nimed on pandud kirja Eluraamatusse. Kui Ta oma kirkuses tagasi tuleb, siis kuulevad kõik Tema häält ning tulevad välja haudadestki – õiged eluks, ülekohtused aga hukkamõistmiseks. Jumal ei taha kellegi hukkumist: Ta ei ole «läkitanud oma Poega maailma, et Ta kohut mõistaks maailma üle, vaid et maailm Tema läbi päästetaks» (Jh 3:17). On kindel, et kohtumõistmine tuleb, sest «inimestele on seatud üks kord surra, pärast seda on aga kohus» (Hb 9:27) – põhirõhk pole aga mitte kohtumõistmisel, vaid sellel, et «Kristus, üks kord juba ohverdatud, et ära kanda paljude patud, ilmub teist korda mitte enam patu pärast, vaid päästma neid, kes Teda ootavad» (Hb 9:28).

⁶ Suurepäraseks näiteks on vaga Eleasari märtrisurma lugu 2Mak 6:18–31.

⁷ «...kes on ustav tunnistaja, esikpoeg surnuist ja maa kuningate valitseja.» (Ilm 1:5) Kreeka keeles kasutatakse nii siin kui Tn 12:1 *Septuaginta* tõlkes sõna ἄρχων – «valitseja», «juht», «pealik», «esimene», «algne», «ülem», «vürst».

Jutluseks

EELK Kirikukäsiraamatu järgi on Igavikupühapäeva ehk Kuningas Kristuse püha teemaks «Kristus – taeva ja maa Issand». Jumalateenistuste käsiraamat toob kesksena esile viimse kohtu, milles teostub lõplikult Jumala õiglus.

Kirikukäsiraamatu lugemiskava järgi on Igavikupühapäeva Evangeeliumiks (Mt 25:31–46) kõigil lugemisaastatel Jeesuse tähendamissõna suurest kohtupäevast. Kolmanda lugemisaasta Vana Testamendi lugemiseks (Tn 12:1–3) on prohvet Taanieli ettekuulutus aegade lõpul toimuvast surnute ülestõusmisest ja seeläbi saabuvast lõplikust selgusest: «Ja paljud neist, kes magavad mulla põrmus, ärkavad: ühed igaveseks eluks ja teised teotuseks, igaveseks põlastuseks. Siis paistavad mõistlikud nagu taevalaotuse hiilgus, ja need, kes saadavad paljusid õiguse teele, otsekui tähed ikka ja igavesti.»

Epistlit asendab kolmandal lugemisaastal Ilmutusraamatu lõpul (Ilm 20:11–21:1) seisev nägemus viimsest kohtust, mille aluseks on eluraamatusse kirja pandute teod (need, keda eluraamatust ei leita, visatakse igal juhul tulejärve).

Taanieli ettekuulutusele jutlustades on hea meeles pidada selle ajaloolist konteksti, Jumala rahvast tabanud tagakiusamist, mis jättis inimestele kaks võimalust: kas taganeda lepingust Jumalaga või surra. Oli neid, kes valisid esimese, tänu Jumalale oli aga ka neid, kes valisid teise võimaluse. Viimaks ootab mõlemaid ees üks ja sama: surnuist üles tõusmine ja astumine Jumala kohtu ette. Sealt edasi läheb nende tee aga täiesti erinevas suunas: ühed pärivad igavese elu, teiste osaks jääb igavene põlastus ja needus. Alles siis saab selgeks, kes olid tõeliselt mõistlikud – vastupidiselt sellele, mida enamasti arvab maailm.

Jutluse võib ehitada üles näiteks järgmiste punktidenä:

1. Prohvet Taaniel pidi kuulutama ette Iisraeli rahvast ees ootavaid ränki katsumusi, mille kõige tõsisem osa oli see, et Jumala rahvas pandi proovile: võõrad vallutajad ei tahtnud saada ülemvõimu mitte ainult maa, vaid ka inimeste südamete ja meelsuse üle, keelates neil järgida esivanemate kombeid ning ahvatledes neid pöörduma ära Jumalast ja Tema sõlmitud lepingust. Neile, kes lasid ennast selleks mõjutada, töötati head käekäiku, neid aga, kes jäid Jumala lepingule ja isade usule ustavaks, karistati piinamiste ja surmaga.
2. Taanieli kuulutus ei piirdunud aga sellega, vaid ta sai kuulutada ka head, lootusrikast sõnumit sellest, et Jumal saadab oma rahvale abi: Tema töotust mööda tõuseb peaingel Miikael ning tuleb ja päästab need, kelle nimed on pandud kirja Eluraamatusse. Sellega koos tuleb üldine surnute ülestõusmine, mille järel kõik inimesed peavad astuma Jumala kohtu ette. Üles tõusevad nii õiged kui ülekohtused – ühed igaveseks eluks, teised aga igaveseks häbiks ja hukatuseks. See

sõnum ei puuduta mitte ainult Iisraeli rahvast, vaid kogu inimkonda, ning selle juures on määrava tähtsusega, et meie igavese saatuse määrab see, millise valiku me teeme praegu. Kas oleme õigete või ülekohtuste, päästetute või hukkamõistetute hulgas? Kas oleme need, kes kord paistavad nagu taeva laotuse hiilgus ja näitavad säravate tähtedena teed teistelegi, või otsekui «tuulte aetavad veeta pilved, hilissügisel viljatud puud, ülesjuuritult kahekordselt surnud, oma häbi välja vahutavad metsikud merelained, ekslevad tähed, kelle jaoks on hoitud pilkane pimedus igavesti» (Jd 12j)...

3. Jumal ei taha kellegi hukkumist, vaid on teinud kõik, et võiksime pääseda ja pärida igavese elu. Selleks on Ta läkitanud mitte ainult peaingel Miikaeli, vaid oma ainusündinud Poja, meie Issanda ja Õnnistegija Jeesuse Kristuse, kes on tõeline Eluvürst ja kõigi ilmamaa kuningate valitseja ning kes on ohverdanud iseennast, et meid õigeks teha ja igavesse ellu juhtida. Jumal ei taha ju, et «keegi hukkuks, vaid et kõik jõuaksid meelesparandusele» (2Pt 3:9).